

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2023. № 26 (4)

Редакция

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры (Алматы қ., Қазақстан)
E-mail: kabulzia@rambler.ru Тел.: +77014070164
Профиль сілтемесі: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Редакциялық алқа

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі Республикалық орталығының директоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Әбіл Еркін Аманжолұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Мемлекет тарихы институтының директоры (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Әжіғали Серік Ескендірұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі; Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Әлімбаев Нұрсан, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Вильмено Анне-Мари, антропология докторы, Лувен католик университетінің профессоры (Лувен, Бельгия); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, эксперименталды археология ғылыми-зерттеу лабораториясының ғылыми қызметкері, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Margulan Centre, «YMAI» Халықаралық ғылыми-зерттеу лабораториясының жетекшесі (Қазақстан – Украина); ORCID

Көмеков Болат Ешимхамедұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Қушқұмбаев Айболат Қайырсыямұлы, тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкер, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің аймақтану кафедрасының профессоры (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, антропология докторы, профессор (Сеул, Корея); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Оксфорд, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Муминов Әшірбек Құрбанұлы, тарих ғылымдарының докторы, арабист, профессор, ИКУ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Стамбул, Түркия); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Мұқтар Әбілсейіт Қапизұлы, «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығы» РМҚК директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Оно Рюосуке, тарих ғылымдарының докторы, Васеда университетінің антропологи (Токио, Жапония);

Оутрам Алан, археология ғылымдарының докторы, профессор, археология және тарих департаменті, Эксетер университеті (Эксетер, Ұлыбритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Өмер Құл, элеуметтік ғылымдар докторы, Стамбул университетінің профессоры (Стамбул, Түркия); ORCID

Петер Финке, PhD, Макс Планк атындағы Институтының профессоры, Цюрих университеті (Цюрих, Швейцария); Scopus Author ID: 55124700300

Садвокасова Закиш Төлеханқызы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Саидов Ильхомжон Муҳиддинович, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Самарқан, Өзбекстан); ORCID

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Астана, Қазақстан); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Уяма Томохико, PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Саппоро, Жапония); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Жауапты редактор

Мұқанова Гүлнар Қайроллақызы

Ғылыми редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар

Зікірбаева В.С.

Редакция

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан). E-mail: kabulzia@rambler.ru; Scopus Author ID: 56195670100; ORCID.

Члены редакционной коллегии

Абиль Еркин Аманжолович, доктор исторических наук, профессор, директор Института Истории государства РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Ажигали Серик Ескендирович, доктор исторических наук, профессор, Главный научный сотрудник, почетный заведующий отделом этнологии и антропологии Института Истории и этнологии (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Абусеитова Меруерт Хуатовна, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук РК; директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Вильмено Анне-Мари, доктор антропологии, профессор Католического университета Лувен, (Бельгия, Лувен); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Исмагулов Оразак Исмагулович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Крупа Татьяна Николаевна, научный сотрудник Научно-исследовательской лаборатории экспериментальной археологии, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, Margulan Centre, заведующая Международной научно-исследовательской лабораторией «YMAI» (Казахстан – Украина); ORCID

Кумеков Болат Ешмухамбетович, доктор исторических наук, профессор, академик Национальной академии наук РК; директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Кушкумбаев Айболат Кайрслямович, доктор исторических наук, главный научный сотрудник, профессор кафедры регионоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Мионг Сун-ок, доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, Сеул); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Моррисон Александр, PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Муктар Абильсеит Капизович, Директор РГКП «Государственного историко-культурного музей-заповедник «Сарайшык», доктор исторических наук, профессор; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Муминов Аширбек Курбанович, доктор исторических наук, арабист, профессор; Консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Нурсан Алимбай, кандидат исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Омер Кул, доктор социальных наук, профессор Стамбульского университета; (Турция, Стамбул); ORCID

Оно Рюосуке, доктор исторических наук, антрополог Университет Васеда (Япония, Токио);

Оутрам Алан, доктор археологии, профессор департамента археологии и истории университета Эксетер (г. Эксетер, Великобритания); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Садвокасова Закиш Тулехановна, доктор исторических наук, профессор; Главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, Алматы); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Саидов Ильхомжон Мухидинович, доктор исторических наук, профессор (Самарканд, Узбекистан); ORCID

Уяма Томохико, PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония, Саппоро); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, Цюрих); Scopus Author ID: 55124700300

Ответственный редактор

Муканова Гюльнар Кайроллиновна

Научные редакторы

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Мурзаходжаев Куаныш

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева В.С.

Editorial Team

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan) E-mail: kabulzia@rambler.ru

Profile link: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56195670100>

Editorial board members

Abil Erkin Amanzholovich, doctor of historical sciences, professor, director of the Institute of history of state of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 55801644900; ORCID

Abusseitova Meruert Khuatovna, doctor of historical sciences, professor, corresponding member of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Republican information center for studies of the historical materials (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57208107912; ORCID

Alimbay Nursan, candidate of historical sciences, professor; chief researcher of the C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty). Scopus Author ID: 55860087100; ORCID

Azhigali Serik Yeskendirovich, doctor of historical sciences, professor, chief researcher, emeritus head of the department of ethnology and anthropology of the Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57478728700; ORCID

Ismagulov Orazak Ismagulovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan, corresponding member of the Bologna Academy of sciences (Bologna, Italy), head of the physical anthropology laboratory of the National museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 22979625700; ORCID

Krupa Tatiana Nikolaevna, Researcher at the Research Laboratory of Experimental Archaeology, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Margulan Centre, Head of the International Research Laboratory "YMAI" (Kazakhstan – Ukraine); ORCID

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich, doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan; director of the Internal institute of Kypshak studies of the al-Farabi Kazakh national university, professor of Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 57193858171; ORCID

Kushkumbayev Aibolat Kairslyamovich, doctor of historical sciences, chief researcher of the regional studies department of the Gumilev L. Eurasian national university (Republic of Kazakhstan, Astana); Scopus Author ID: 57202775542; ORCID

Morrison Alexander, PhD, professor New College, Oxford (Great Britain, Oxford); Scopus Author ID: 35794760200; ORCID

Muktar Abilseit Kapizovich, Director of the State Historical and Cultural Museum-preserve "Saraishyq" - Doctor of Historical Sciences, Professor; Scopus Author ID: 57193092619; ORCID

Myong, Soon-ok, doctor of anthropology, associate professor (Republic of Korea, Seoul); Scopus Author ID: 56720218700; ORCID

Muminov Ashirbek Kurbanovich, doctor of historical sciences, arabist, professor; consultant of the General director on organizational affairs OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul); Scopus Author ID: 56409722900; ORCID

Omer Cul, doctor of social sciences, professor of Istanbul university (Turkey, Istanbul); ORCID

Ono Ryosuke, PhD, anthropologist Waseda University (Japan, Tokyo);

Outram Alan, Doctor of archeology, professor, Department of Archaeology and History, University of Exeter (Exeter, UK); Scopus Author ID: 8954776500; ORCID

Peter Finke, PhD, professor of the Max Planck institute, Zurich university (Switzerland, Zurich); Scopus Author ID: 55124700300

Sadvokassova Zakish Tleukhanovna, doctor of historical sciences, professor; chief researcher of the C.C. Valikhanov Institute of history and ethnology of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Almaty); Scopus Author ID: 56682843400; ORCID

Saidov Ilkhomjon Mukhiddinovich, doctor of historical sciences, professor (Samarkand, Uzbekistan); ORCID

Uyama Tomohiko, PhD, professor of the Slavic-Eurasian researches Center of Hokkaido University (Japan, Sapporo); Scopus Author ID: 56471951500; ORCID

Vuilleminot Anne-Marie, doctor of anthropology, professor of the Catholic university of Luven, (Belgium, Luven); Scopus Author ID: 36679419300; ORCID

Executive Editor

Mukanova Gyulnar

Scientific Editors

Kasymova Didar

Murzakhodzhayev Kuanysh

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh

Technical secretary

Zikirbayeva V.S.

АРХЕОЛОГИЯ / ЭТНОГРАФИЯ / ЭПИГРАФИКА

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhу
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
Vol. 26. Is. 4, pp. 883-898, 2023
Journal homepage: <https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.61.91
https://doi.org/10.51943/2788-9718_2023_26_4_883-898

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН КЕШЕНДІ ЭТНОАРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ
2021 ЖЫЛҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІНІҢ КЕЙБІР НӘТИЖЕЛЕРІ**

Серік Ескендірұлы Әжіғали¹, Бағлан Әбдірахманұлы Әшім²

^{1,2}Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28)

¹Т.ғ.д., профессор, бас ғылыми қызметкер
ORCID – 0000-0002-6209-4618. E-mail: s.azhigali@gmail.com

²ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТКЕР
ORCID – 0000-0001-9334-3229. E-mail: ashim.baglan@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов ТЭИ, 2023
© Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә., 2023

Андатпа. *Kіріспе.* Мақалада Ақтөбе облысының Қобда, Ойыл және Байғанин аудандарында 2021 жылы жүргізген кешенді этноархеологиялық зерттеулердің кейбір далалық материалдары жарияланып отыр. *Зерттеудің мақсаты:* аталған аудандардың жылжымайтын тарихи-мәдени мұраларын зерттеу, атап айтқанда, ауыл төңіректерінде орналасқан, кейбірі шалғайда жатқан XIX ғ. ортасы – XX ғ. басына жататын қазақ зираттарын, қорымдарын және мешіттерін тіркеу, жергілікті информаторлардан ескерткіштерге қатысты тарихи оқиғалар, этнографиялық мәліметтер жинақтау және аудандық мұражайлардың этнографиялық мұраларын сипаттау. *Зерттеу жұмыстарының нәтижесі:* Қобда ауылы және оның солтүстік-батыс бағыты, яғни Ұлы Қобда өзенінің бойымен Ақыраб ауылына дейінгі өңірлердегі XIX ғ. ортасы – XX ғ. басына жататын Жалғыз мола, Қарамола, Сағамола, Ақмола зираттары және атауы белгісіз болған төрт қазақ бейіттер, Сейітсай және Қырғын мола қорымдары; Байғанин ауданындағы Едіге қорымы және Абдолла хазірет зираты сипатталды, ондағы әулеттік немесе үлкен отбасыларға арналған қорғандар, құлпытасстар және оның этнографиялық суреттері талқыланды. Сонымен қатар, Қобда және Ойыл аудандық мұражайларының этнографиялық жәдігерлері туралы мәліметтер берілді. *Қорытынды:* 2021 жылғы кешенді этноархеологиялық (этнографиялық) зерттеулер барысында көптеген маңызды мәліметтер жинақталды. Жинақталған материалдарды қорытындылау, ақтандақ тұстарын анықтау және ғылыми айналымға қосу алдағы зерттеулердің негізгі бағыты болып табылады. Дегенмен, зерттеу жұмыстарының нәтижесі, келешекте облыстың ескерткіштер Жинағын (Свод) даярлауға және өңірлік ескерткіштерді қорғау мекеме мамандарының ескерткіштерді құжаттау (паспортизация) жұмыстарына көмектеседі.

Түйін сөздер. Қобда, Ойыл, Байғанин ауданы, зират, қорған, құлпытас, Сейітсай қорымы, мұражай, Едіге қорымы, Абдолла хазірет кешені.

Алғыс айту. Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті «Қазақстанның далалық аймағы мен диаспора аумағындағы ескерткіштерді далалық этноархеологиялық (этноархитектуралық) зерттеудің методикасы» (ЖТН АР14872038) ғылыми жобасының аясында орындалды. Сонымен қатар, Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейіне алғыс білдіреміз.

Сілтеме жасау үшін. Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә. Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясының 2021 жылғы зерттеулерінің кейбір нәтижелері // Отан тарихы. 2023. Т. 26. № 4. 883-898 б. (Қаз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2023_26_4_883-898

SOME RESULTS OF THE RESEARCHES OF THE WESTERN-KAZAKHSTANI COMPLEX ETHNOARCHAEOLOGICAL EXPEDITION IN 2021

Serik E. Azhigali¹, Baglan A. Ashim²

^{1,2}Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (050010 Kazakhstan, Almaty city, Shevchenko street, 28)

¹Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher
ORCID – 0000-0002-6209-4618. E-mail: s.azhigali@gmail.com

²Researcher
ORCID – 0000-0001-9334-3229. E-mail: ashim.baglan@gmail.com

Annotation. Introduction. In this article there were published some field materials of the complex ethnoarchaeological researches of the complex researches, conducted in 2021 in the Kobdinsk, Wilsk and Baiganinsk districts of the Aktyubinsk region. The aim of the research is studying of the immovable historical cultural heritage at the mentioned territories, in particular to explore the Kazakh cemeteries and mosques of the middle XIX – early XX centuries located at the outskirts of the villages or near them, to collect ethnographical data connected with the monuments of the historical events due to the talking with the local informants, and also to characterize the ethnographic heritage of the regional museums. *It resulted in the researching of the following objects:* There were described the cemeteries dated the middle of XIX- early XX centuries located near the Kobda village in the north-western direction, down river Uly-Kobda up to the Akrab village the cemeteries Zhalgis mola, Karamola, Sagamola, Akmola, four nameless Kazakh cemeteries and necropolis Seitsay, cemetery Kyrghin mola in Wilsk region, cemeteries Yedighe and Abdulla khazret in Baiganin region, at these territories there are big family-relatives tumulus epitaphs, kulpytases and ethnographic pictures on them. Besides there are presented the materials of ethnographic exhibits from the Kobda and Wilsk regional museum. *Conclusions:* In the course of ethnoarchaeological researches in 2021 there were collected a lot of important information. Making a summary of all collected materials, making general conclusion and determination of their significance and put them into science usage – is the main directions of further researches. In addition to this the results of scientific researches will influence the good preparation of forming the Code of the monuments of the region and making the passports of the monuments by the specialists of regional organs of the protecting the monuments.

Keywords: Kobda, cemetery, tumulus, epitaph, necropolis Seitsay, Oiel, museum, Yedighe cemetery, complex Abdullah khazret.

Gratitude: This article is prepared as the part of scientific project State Financing (IRN AP 14872038) “The methodic of the field ethnoarchaeological (ethnoarchitectural) researches of the monuments in Kazakhstan steppe zone and in diaspora areal”. We also express our gratitude to the Aktyubinsk regional historical- local lore museum for helping in the organization of the expedition.

For citation: Azhigali S.E., Ashim B.A. Some results of the researches of the Western- Kazakhstani complex ethnoarchaeological expedition in 2021 (In Kaz.) // Otan tarikhy. 2023. Vol. 26. No. 4. Pp. 883-898. (Kaz.) DOI: 10.51943/2788-9718_2023_26_4_883-898

НЕКОТОРЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКОЙ КОМПЛЕКСНОЙ ЭТНОАРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕДИЦИИ 2021 ГОДА

Серик Ескендирулы Ажигали¹, Баглан Абдрахманулы Ашим²

^{1,2}Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (050010 Казахстан, г. Алматы, Шевченко, 28)

¹д.и.н., профессор, главный научный сотрудник
ORCID – 0000-0002-6209-4618. E-mail: s.azhigali@gmail.com

²научный сотрудник

ORCID – 0000-0001-9334-3229. E-mail: ashim.baglan@gmail.com

Аннотация. *Введение.* В статье опубликованы некоторые полевые материалы комплексных этноархеологических исследований, проведенных в 2021 году в Хобдинском, Уилском и Байганинском районах Актюбинской области. *Цель исследования* – изучение недвижимого историко-культурного наследия на указанных территориях, в частности, обследовать расположенные на окраинах аулов или в некотором отдалении от них казахские кладбища и мечети сер. XIX – нач. XX в., произвести сбор этнографических данных о связанных с памятниками исторических событиях посредством бесед с местными информаторами, а также дать характеристику этнографического наследия региональных музеев. *В результате исследования:* в районе аула Кобда и от него в северо-западном направлении, то есть по реке Улы Кобда до аула Акыраб, описаны кладбища сер. XIX – нач. XX вв. Жалгыз мола, Карамола, Сагамола, Акмола, четыре безымянных казахских кладбища и некрополя Сейитсай, кладбища Кыргыз мола в Уильском районе, кладбищ Едиге и Абдолла хазрет в Байганинском районе, на территории которых обращают на себя внимание семейно-родственные и большесемейные корганные погребения, кулпытасы и этнографические изображения на них. Кроме того, представлены материалы об этнографических экспонатах хобдинского и уильского районных музеев. *Вывод:* в ходе комплексных этноархеологических исследований 2021 года было накоплено множество важной информации. Обобщение собранных материалов, определение их значимости и введение в научный оборот – основное направление дальнейших исследований. Также, результаты научно-исследовательской работы в дальнейшем окажут содействие при подготовке свода памятников области и паспортизации памятников специалистами регионального учреждения охраны памятников.

Ключевые слова. Кобда, Уил, Байганин, кладбище, корган, надгробие, некрополь Сейитсай, музей, кладбище Едиге, комплекс Абдолла хазрет.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках научного проекта ГФ (ИРН А14872038) «Методика полевых этноархеологических (этноархитектурных) исследований памятников степной зоны Казахстана и в ареале диаспоры». Кроме того, выражаем благодарность Актюбинскому областному историко-краеведческому музею за содействие в организации экспедиции.

Для цитирования: Ажигали С.Е., Ашим Б.А. Некоторые результаты исследований Западно-Казахстанской комплексной этноархеологической экспедиции 2021 года (Каз.) // Отан тарихы. 2023. Т. 26. 4. С. 883-898. (Каз.) DOI: 10.51943/2788-9718_2023_26_4_883-898

Кіріспе. Ақтөбе облысында 2021 жылдың тамыз айында және қыркүйектің басында (3.08. – 3.09) Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясы (БҚКЭАЭ) зерттеу жұмыстарын жүргізді. Экспедицияны Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты мен Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі бірлесіп өткізді. Кешенді экспедицияны Институттың бас ғылыми қызметкері, профессор, С.Е. Әжіғали басқарды. Экспедицияға 16 адам қатысты (техникалық персоналды қосқанда). Оның құрамында Институттың ғылыми қызметкерлері Б.Ә. Әшім, Е.А. Ғалымов, Б.Б. Бұрханов және инженер-архитектор А.Н. Досеке болды. Экспедицияның басты мақсаты соңғы ортағасыр мен жаңа заманның көрнекті тарихи тұлғалары – Едиге әмір мен Исатай Тайманұлының жерленген орындарын іздеу, жете зерттеу болып табылды. Көптеген деректерге қарағанда бұл ірі тарихи тұлғалардың жерленген орындары Ақтөбе облысының территориясымен байланысты: біріншісі – Байганин ауданы Сағыз өзенінің алқабы, екіншісі – Қобда ауданы Қиыл өзенінің жоғарғы ағысы. Осыған орай, Едиге және Исатай Тайманұлының жерленген орындары бойынша сауалнама материалдар, тарихи, тарихи-этнографиялық мәліметтер жинау сияқты айтарлықтай міндеттер қойылды. (Бірден айтайық, бұл өте күрделі мәселелер мақаланың негізгі тақырыбы емес; бұл мәселелер бойынша әлі зерттеу жұмыстары жүріп жатыр. Мүмкін, келешекте авторлардың мұндай маңызды проблемалар туралы арнайы мақаласы жарияланатын болады). Алайда, аталған кешенді экспедицияның маңызды мақсаттарының бірі Қобда, Ойыл және Байганин аудандарының архитектуралық, тарихи-мәдени ескерткіштерін (ең алдымен қазақ зираттары, мешіттер және қоныстардың қалдықтары) тіркеу және зерттеу, жолай

жалпыэтнографиялық материалдар жинау, сонымен қатар, жергілікті (аудандық) музей қорларын зерттеу, информаторлармен жұмыс істеу болды.

Кешенді экспедиция әдеттегідей екі отрядқа бөлініп зерттеу жүргізді: экспедицияның басшысы С.Е. Әжіғали негізгі отрядқа жетекшілік жасады, екінші отрядты Б.Ә. Әшім басқарды. Екі отрядтың маршруттары тек үлкен қорымдарда түйісіп отырды (Сейітсай қорымы, Қырғын мола қорымы, Едіге зираты, Абдолла хазірет қорымы секілді нысандарында бірігіп жұмыс атқарылды). Мақалада негізінде экспедицияның екінші отряд жұмысының басты ғылыми нәтижелері баяндалады.

Экспедицияның маршруты негізінен Ақтөбе қаласынан шығып, батыс және оңтүтік-батыс бағытта жүрді. Қазіргі аудандық бөлініс бойынша Қобда, Ойыл және Байғанин аудандары қамтылды.

Экспедицияның негізгі ғылыми нәтижелері. Алғашқы далалық зерттеу жұмысы Қобда өңірінен басталды. Экспедицияның негізгі жұмысы аудан орталығы Қобда ауылында орналасқан орталық музейді зерттеуге басымдық берілді. Музей ресми түрде *«Ақтөбе облысы тарихи-өлкетану музейі Қобда бөлімшесі»* аталады. Музей аудандық әкімдігі ғимаратының ішінде бір бөлмеде, нақтырақ айтқанда, бұрынғы партия қызметкерлеріне арналған кітапханада орналасқан. Музей өткен ғасырдың 90 жж. ашылғанымен, әлі күнге дейін өз алдына ғимарат берілмеген. Дегенмен, әкімдіктегі бір бөлмеде орналасқан мұражай Қобда ауданының бай тарихын дәріптеуін осы күнге дейін жалғастырып келеді. Барлық жәдігерлерін толық көрсете алмаса да, біршама құнды жәдігерлері мұражай экспозициясына қойылған. Негізінен музей тақырыптық экспозициясы бойынша рет-ретімен орналастырылған. Жалпы экспозицияда құнды түпнұсқа жәдігерлермен қатар, кейбір тақырыптарды кеңінен ашу үшін қосалқы материалдармен толыққан. Мысалы, стендтерде фотосуреттер, түсіндірме мәтіндер, газет-журналдарда шыққан мақалалар және т.б. берілген. Музейдің экспозициясынан өлкенің табиғаты және ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі тарихы, мәдениеті жайында біршама қызықты мағлұматтар алуға болады.

Сурет 1. Кіреуке сауыт.
Қобда музейі

Ең алдымен музейдің экспозициясы өлкенің табиғат және археологиялық мұраларына арналған тақырыптан басталады. Онда түпнұсқа жәдігерлер – археологиялық қазба кезінде табылған ежелгі қыш құмыралар, Қиылдан табылған сардардың кіреуке сауыты (XVIII ғ.) қойылған (сурет 1). Одан кейін өңірдің батырлар, дін қайраткерлері, киелі орындар тақырыбына арналған стендтер жалғасады.

Онда, түпнұсқа түріндегі жәдігерлер болмаса да, қызықты фотосуреттер, түсіндірме мәтіндер, мақалалар сияқты мәліметтер берілген. Келесі экспозиция өңірдің дәстүрлі тұрмыстық-шаруашылық мәдениетін суреттейтін құнды түпнұсқа жәдігерлерге орын берілген. Онда үй жиһаздары, дәстүрлі шаруашылық заттары, теріден жасалған шаруашылық бұйымдар, темірден жасалған түрлі заттарды көруге болады (мысалы, асадал: сурет 2).

Бұнда XIX–XX ғғ. өңірлерге орыс және басқа да халықтардың қоныстануы және жергілікті қазақтардың олармен мәдени байланыстарының әсерінен қазақтардың тұрмысындағы көптеген шаруашылық заттардың өзгерістерге ұшырағанын және жаңашылдықты байқауға болады. «Қазақ қасіреті. Зұлмат пен үрей» тақырыбына арналған экспозициясы шағын болса да, қосалқы материалдармен қамтылып, кейбір экспонаттар қойылған. Сонымен қатар, 1939–1945 жж. Екінші дүниежүзілік соғысы, одан кейін тың және тыңайған жерлерді игеру жылдарына арналған

Сурет 2. Асадал. Қобда музейі

Сурет 3. Молда Шәріп мешіті. Қобда ауылы

экспозицияда өңірден шыққан батырлардың, соғыс ардагерлерінің, тың игерушілердің өмірдері, суреттері, кейбір қолданған заттары, медальдары, ордендері музейдің төрдегі экспозициясын толықтырып тұр. «Музыкалық инструменттер» экспозициясы барлығы дерлігі дәстүрлі болмаса да, қызықты түпнұсқалы экспонаттармен толыққан. Осыдан кейін совет дәуірі кезеңінде қолданған кейбір тұрмыстық-шаруашылық заттармен жалғасып, Тәуелсіздік Қазақстан экспозициясымен аяқталады.

Жалпы музейде 100-ге жуық экспонаттың

суреті салынып, өлшенді, фототіркеуі жасалды; 30-ға жуық экспонаттың сипаты жазылды. Сонымен қатар, музейдің шағын кітапханасынан өлкетанушылар Ж.О. Абуллина және Д.А. Абатованың өңірдің дін тарихына байланысты аз таралыммен шыққан кітаптарының фотокөшірмесі алынды (Далама мешіт, 2016; Дін сәулесін түсірген, 2018; Қобда өңірінің, 2020).

Осыдан кейінгі экспедицияның зерттеу нысаны Қобдада орналасқан татар типіне ұқсатып салынған *Молда Шәріп мешіті* болды. Мешіттің имамы Абай Шымболатовтың (1992 ж. Талдысайда туған, руы табын-айдары, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің түлегі) айтуынша, «мешіт 2007 ж. Шәріп молда балаларының қолдауымен салынған. Сондықтан да мешіттің атауы аталарының есімімен «Шәріп молда мешіті» деп аталды дейді.

Мешіттің сыртқы келбеті бір қабатты, жалпы жоспары оңтүстік, оңтүстік-батыстан – солтүстік, солтүстік-шығыс бағытта созыла орналасқан. Мешіт қабырғасының сыртқы жағы қызыл кірпішпен қапталған. Шатыры төрт жаққа құламалы етіп жабылған. Солтүстік, солтүстік-шығыс жағында биік мұнарасы тұрғызылған. Мұнарасы сегіз қанатты етіп салынып, төбесі конус түрінде жабылған, ұшар басында айшығы бар (сурет 3). Мешіттің ішкі бөлмелері – намаз оқитын бөлме және шаруашылық-қызметтік бөлмелері – имам бөлмесі, тахаратхана (дәрет алатын орын), дәліз, кіреберіс бөлмелерден тұрады. Мешіттің негізгі намаз оқитын бөлмесі тіктөртбұрышты, әрі кең және ішіне жарықтың мол түсуі үшін сегіз терезесі салынған. Бөлменің оңтүстік, оңтүстік-батыс қабырғасында михрабы орналасқан. Михрабы жарты шеңберлі етіп апсида болып келген. Михраб жанында, яғни бөлменің оңтүстік-батыс бұрышында ағаштан жасалған бес баспалдақты мінбері болса, бөлменің солтүстік-батыс бұрышында әйелдерге арналған намаз оқитын шағын орын берілген. Оны шаршы етіп матамен бөліп қойған. Сонымен қатар, бөлменің солтүстік-шығыс бұрышында балаларға дәріс өткізетін орын да қарастырылған. Онда балалар жазатын бірнеше аласа үстелдер, дәріс тақтасы және кітап сөрелері қойылған.

Бөлменің солтүстік, солтүстік-шығыс жағы шаруашылық-қызметтік бөлмелермен жалғасады. Әуелі, солтүстік, солтүстік-шығыс жағында дәліз орын тепкен. Осы дәліздің шығысында имам бөлмесі, солтүстік, солтүстік-шығысында тахаратхана (жоғарыда айтып өткеніміздей, төбесінен мешіттің биік мұнарасы көтерілген) және батысында кіреберіс бөлмемен аяқталады.

Мешіттің ауласына кіреберіс жерде, көше бойында дін қайраткерлеріне арнап саяжол (аллея) салынған. Онда осы өңірден шыққан көптеген дін қайраткерлерінің есімдері, өмір сүрген жылдары жазылған. Оларды толығырақ атап өтер болсақ: Қазақай ахун Мұхаммадбин Ғали Дагестани Қазі (1711–1796), Әділ Хәзірет Әренжанұлы (1849–1925), Жұмағұл ахун Байшуақұлы (1858–1934), Сағидолла хазірет Жұмағұлұлы (1876–1964), Сүлеймен хазірет Мұсылманұлы (Сүлеке) (1830–1907), Бисен хазірет Абдоллаұлы (1878–1969), Сатай хазірет Игілікұлы (1847–1933), Хисамедин хазірет (1843–1920), Кәрімберген хазірет Сарқұлұлы (1886–1974), Алданияз хазірет Балжанұлы (1845–1925), Абдолла Амандықұлы (Әбдірахман) (1829–1905), Бірмағамбет Көшімқұлұлы (Бірмән) (1846–1922), Байгелдинов Хүсейін хазірет Нәкешұлы (1893–1940), Ізтілеу хазірет Бекенұлы (1857–1917), Бекмағамбет Бекпан хазірет Кенбайұлы, Тілеміс хазірет Тінәліұлы (1864–1925), Әжігерей Әбдірұлы (1879–1938), Рахманқұл Баймағамбетұлы, Мүбәрәк Рахманқұлұлы (1898–1933).

Жалпы бұл өңірде XX ғ. 30-шы жж. дейін көптеген мешіттер болған (Қазақ мешіттерінің, 2016). Олар тарихи деректерде және бүгінде ел аузында сақталған әңгімелерде көп айтылғанымен, қазіргі күнге дейін нақты орны сақталғаны өте аз. Тек, қазіргі таңда біршама жақсы сақталған осы өңірдегі тарихи мешіттердің бірі «Шәкен ишан мешіті» (Әжіғали, Әшім, 2020: 233–234). Бұдан басқа, мұнда мешіт болғанын айғақтайтын ертеректегі мәліметтер 1980 ж. Ұлы Қобда өзенінің алқабын барлау ізденісі кезінде, белгілі Абат-Байтақ қорымынан шығысқа қарай 10–15 км жерде, Томпақ-мешіті төңірегінде ескі мешіт ғимаратының қирандылары (сурет 4) және XIX ғ. екінші жартысына жататын, құлпытастары бар 3 шағын рулық бейіттер тіркелген (Ажигали, 2002: 17, № 323; 177). Сонымен қатар, көптеген мешіттерді салған, осы өлкеде ерекше танылған шеберді де атап өткеніміз жөн. Ол сәулетші «Бірмән» атанған Бірмағамбет Көшімқұлұлы есімін бұл өңірде мақтанышпен айтады. Ол дін жолын ұстанған белгілі шебер болған. Оның осы өңірде бірнеше мешіт тұрғызғанын тарихи ауызша деректерде және жалпы көпшілік әдебиеттерде көп кездеседі.

Сурет 4. Томпақ-мешіт қирандысы. XIX ғ. соңы – XX ғ. басы. Ақтөбе обл., Қобда ауд. Ұлы Қобда өзенінің алқабы. Абат-Байтақ қорымынан 8 км шығыста. С.Е. Әжіғалидің суреті, 1980 ж. (алғаш рет жарияланып отыр).

Экспедицияның келесі маршруты Қобда ауылының солтүстік-батыс бағытына қарай жүріп, Ұлы Қобда өзенінің бойымен Ақыраб ауылына дейінгі өңірлер қаралды. Онда атауы **белгісіз 4 қазақ зираты, Жалғыз мола бейімі, Қарамола қорымы, Сага мола бейімі, Ақмола қорымдары** зерттелді. Барлығы дерлігі XIX ғ. ортасы – XX ғ. басына жататын қазақ ескерткіштері болып табылады. Негізінен бұл бағыттағы экспедиция маршрутының ізденістері *барлау* түрінде жүрді. Онда кездескен ескерткіштерді қысқаша сипаттау, фототіркеу жасау, кейбір қызықты ескерткіштердің суретін салу және кейбір ерекше зираттардың жалпы орналасу жоспарын көзмөлшермен түсіру болды.

Экспедицияның алғашқы нысаны Ұлы Қобда өзенінің оң жағалауы бойында, Қобдадан 14 км солтүстік-батыста орын тепкен атауы белгісіз *қазақ бейімі* есепке алынды. Бейіт өте шағын әрі толықтай бүлініп, молалары шағын төбе күйінде қалған. Сақталған құлпытасы біреу ғана және тарақты-табын руына тиесілі сынық құлпытас жатыр. Бейіттің солтүстігінде, Қобдадан солтүстік-батысқа қарай 18 км жерде тағы да атауы белгісіз *қазақ зираты* зерттелді. Зират біршама үлкен болған, оның орналасу жоспары батыс, оңтүстік-батыстан – шығыс, солтүстік-шығыс бағытта созылып жатыр (170 x 110 м). Зираттың басым бөлігі топырақ үйіндісіне айналған. Оның тек 25 шақты құлпытасы сақталған. Зерттеу кезінде сол тек құлпытастары бар нысандар тіркелді. Құлпытастардың ішінде 5 ғана жақсы сақталған, 14 жерде

құлап жатыр, ал 6 сынып, сынықтарының кейбірі топырақ астында көмілуде. Құлпытастары әдеттегідей, әсем ою-өрнектерімен безендіріліп, араб графикасымен жазылған. Таңбалары тарақты-табын руына тән. Кейбір құлпытаста (№ 9 объекті) бір ерекшелігі ою-өрнек, көркемдік безендірулер жоқ десе де болады, таза эпиграфикалық ескерткіш. Эпиграфикалары біршама жақсы сақталған және қалың мүк басып жатыр. Кейбір ескерткіштер арасында негізі – іргетасы (башмак) бар құлпытастар кездесті. Оның жоспары шаршы (квадрат) болып келген, ортасында қуысы бар. Іргетаста бедерленген өрнектер өше бастаған. Мұндай құлпытастар сирек кездесетін ескерткіштің бірі. Сонымен қатар, бұл бейітте № 10 құлпытасымен бірге төртқұлақ түрінде қам кесектен тұрғызылған құрылыс біршама сақталған деуге болады. Оның батыс қабырғасы жақсы сақталғанымен, қалған бөлігі толықтай бұзылып, тек іздері ғана қалған. Негізінен мұнда кешенді эпиграфикалық зерттеу қажет.

Осыдан кейін экспедиция маршруты Ақсай ауылынан 6 км солтүстік-батыста орналасқан тағы атауы белгісіз қазақ зиратында болды. Зираттың жоспары негізінен солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа қарай созыла орналасқан: жобамен оның жалпы көлемі 90 x 60 м. Кешенде 20-ға жуық көне нысан тіркелді. Зираттың солтүстік бөлігінде қазіргі заманғы бейіттер шоғырланған – олар 1960 ж. бастап 2020 ж. аралықты қамтиды. Онда жылқышы (тарақты-табын), «байұлы беріш», байсары (кете) рулары жерленген. Зираттың орта бөлігінде бес құлпытас жақсы сақталған. Олар көпқабатты (ярусты) әрі әсем ою-өрнектерімен безендірілген көрнекті құлпытастар қатарына жатқызуға болады. Зираттың оңтүстік бөлігінде 10-ға жуық тас қоршауы жатыр. Олардың басым бөлігі топырақ үйіндіге айналу үстінде. Кейбірінде жәй, қарапайым стелалар сақталған; онда таңбалар да кездеседі. Қоршауға пайдаланылған материал аздап өңделген табиғи тастар болып келген, толықтай мүк басқан. Зираттан солтүстік-батысқа қарай 25 км жерде кездейсоқ жалғыз құлпытас кездесті («Дениз» ЖШС базасының жанында). Осы базаның тұрғыны Тұрсынбаев Мейрамның айтуы бойынша (1985 ж. туған, руы – байұлы-алаша) бұл жерді «Жалғыз мола» атайды. Құлпытас негізінен біршама жақсы сақталған. Арабграфикалық жазуы жақсы көрінеді. Таңбасы тарақты-табын руына тиесілі.

«Жалғыз мола» бейітінен солтүстікке қарай 4 км жерде тағы атауы безгісіз қазақ бейімі зерттелді. Бейіт негізінен шағын болып келген. Дегенмен, бейіт екі бөліктен тұрады. Біріншісі, XIX ғ. ортасы – XX ғ. басына жататын көне кезең болса, екіншісі қазіргі заманғы бөлігі. Бейіттің көне кезеңге жататын бөлігі зираттың жалпы жоспарының ортаңғы бөлігінде орналасқан, ал қазіргі заманғы бөлігі көне бейіттің батыс, шығыс және солтүстік-шығыс жағын қоршай шоғырланған. Көне кезеңге тән бөлігі негізінен құлпытастардан тұрады: тек ғана 4–5 стелалар сақталған. Таңбалары тарақты-табын және шөмішті-табын руларына тән; батыс пен шығыс жалпақай жақтарында арабграфикалық жазулары (эпитафиялары) орналасқан (мұнда да кешенді эпиграфикалық зерттеулер қажет етеді). Ал қазіргі заманғы бөлігі 1960 ж. бастап 2016 ж. дейінгі аралықты қамтиды: онда бейіттің басым бөлігі төртқұлақты болып келген. 1990 жж. негізінен құрылысына темір қоршаулармен жасалған болса, кейінгі жылдары силикатпен тұрғызылған.

Ары қарайғы ізденістер Ұлы Қобда өзенінің оң жағалауы бойымен жалғасып, Жарық ауылынан 4 км солтүстігінде орналасқан Қарамола қорымы болды. Қорым солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай созыла орналасқан. Қорымның солтүстік-шығысында бес-алты шақты қазіргі заманғы молалар жатыр. Олардың барлығы дерлігі ақ силикат кірпіштен тұрғызылған. Негізінде зиратта 150 жуық нысан тіркелді. Оның басым бөлігі сопақша тас қоршаулардан тұрады. Шақпақ тастардан ретсіз қаланған қоршаулар көп, оларды мүк басқан. Кейбір қоршауларда батыс жағында стелалар да кездеседі. Сонымен қатар, плита тастармен қоршалған «қорған» түрінде көруге болады. Онда алты-сегіз адамның жерленгені байқалды; мұндай қорғанның үшеуі бар. Қорымда жалпы 25 жуық құлпытастар сақталған (тоғызы құлап, сынып жатыр). Құлпытастардың басым бөлігі көпаярусты болып келген және кейбірі эпиграфикасы бар ескерткіштері. Оның ішінде көрнекті алып құлпытаста бар (сурет 5). Сондай-ақ, қорымда кездейсоқ жерде құлап жатқан «балбалтас» (тас мүсін) табылды. Оның кеудесінде тарақты-табын руының таңбасы салынған (сурет 6). Жалпы қорымда кешенді этноархеологиялық және эпиграфикалық зерттеулер қажет.

Сурет 5. Алып құлпытас. Қарамола қорымы

Сурет 6. Балбалтас. Қарамола қорымы

Ақыраб ауылынан шығысқа қарай 6,7 км жерде орын тепкен атауы белгісіз *қазақ зираты* зерттелді. Зерттеу кезінде 34 нысан тіркелді. Жалпы зират солтүстіктен оңтүстік бағытта созыла шоғырланған (жобамен 90 x 60 м). Қорымның батысында 50–60 м жерде археологиялық оба орналасқан. Оның қасында тағы көне тас үйме күйінде қалған үш-төрт моланың іздері жатыр. Зираттың жалпы жоспарының солтүстік жағында құлпытасстар және тас қоршаулар басым. Ал, оңтүстік жағы негізінен қорғандардан (қоршаулар) тұрады. Айта кету керек, мұнда жақсы сақталған ескерткіш түрі – құлпытасстар (саны 22). Мұндағы құлпытасстарды әдеттегідей екі түрге бөлуге болады: көпаярусты және жалпақай болып келген эпиграфикалық құлпытасстар. Негізінен құлпытасстармен байланысқан сопақша топырақ үйінділері басымырақ. Құлпытасстарда таракты-табын, бір құлпытаста төртқара (?) руларының таңбалары бедерленген. Сонымен қатар, тас қоршаулар және құлпытаспен байланысқан, жонылған ірі блоктастардан ешқандай лайсыз бір-бірімен үйлестіре қаланған қоршау кездесті. Сондай-ақ, зираттың оңтүстік жағын қамтыған сегізге жуық «қорған» тұрғызылған. Әулеттік немесе үлкен отбасыларға арналған мұндай қоршаулардың жоспары әртүрлі болып келген. Бірі сопақша, бірі дөңгелене келіп, бір-біріне жалғасып жатады. Құрылыс материалдары қарабайыр тастарды және кейбірінде тегіс плита тастарды шебер әрі берік етіп қаланғанын көруге болады. Зерттеу жұмыстары кезінде – қорымның жалпы орналасу жоспары көзмөлшермен түсірілді, фототіркеу жұмыстарымен қатар, кейбір ерекше құлпытасстардың суреті мен өлшемі алынды.

Экспедицияның келесі зерттеу нысаны Ұлы Қобда өзенінің сол жағалауында орналасқан, Ащықара ауылының оңтүстік-батысындағы *Ақмола зираты*. Зираттың басым бөлігі қазіргі заман кезеңге жатады. Құрылыс материалдары ақ силикаттан тұрғызылған. Барлығы дерлігі төртқұлақты етіп салынған. Қорымның орта тұсында көне бейіттер шоғырланған. Көне бейіттер жалпы зираттың орта бөлігінен бастап батыс бағытқа қарай созыла орналасқан. Негізінен XIX ғ. соңы, XX ғ. басына жатады. 15 шақты құлпытас сақталған (оның үшеуі сынып жатыр). Батыс пен шығыс беті жалпақай болып келген эпиграфикалық құлпытасстар (сурет 7) және көпаярусты стелалар да бар. Онда таракты-табын руының таңбалары бедерленген. Биіктігі 2,90 м болатын көпаярусты алып құлпытасты көруге болады. Мұнда көп жағдайда құлпытаспен байланысып жатқан мүжілген саз балшық қалдықтарының төбе үйінділері басым.

Кешенді экспедицияның бірден-бір басты зерттеу нысаны Қобда ауданындағы *Сейітсай қорымы* болып табылды. Қорым Жарсай ауылынан (бұрынғы Новонадеждинка) оңтүстік, оңтүстік-шығысқа қарай 9 км жерде орналасқан.

Сурет 7. Эпиграфикалық құлпытас. Ақмола зираты

Халық арасында қорымның атауы Исатай Тайманұлы бастаған жауынгерлердің жерленген жері деп «шейіт» атауымен аталады. Алайда, қорымның эпонимиясы «шейіт» атауымен байланыстыру біршама күмән тудырады. Экспедицияның далалық жұмысы барысында қорымда сақталған құлпытастардың арабграфикалық жазуында (экспедиция мүшесі Т. Талғат оқыған) Кете руы Айдар тайпасынан Сейіт бөлімінің өкілдері кездесті (ең көнесі 1852 ж. № 52 нысан). Сондықтан да, қорымның атауын біз «Сейітсай қорымы» түсінігімен атағанды жөн көрдік; осыған қоса маңызды айтатын жайт: топокарталарда (М 1:200 000, М–40–XIII п.) зират орналасқан жер «балка Сеитсай» аталып тұр. Жалпы бұл қорымда жүргізілген зерттеу жұмыстарының толық нәтижесін келешекте кең түрде көлемді мақала етіп жариялауды жоспарлап отырмыз.

Қобда ауданының оңтүстігінде, Егіндібұлақ ауылынан (бұрынғы Қызыл-Ту) оңтүстік, оңтүстік-батысқа қарай 8 км жерде орналасқан **Қырғын мола қорымы (Қырғынның моласы)** Қобда өңіріндегі ізденіс жұмыстарымыздың соңғы ескерткіші болды. Қорым негізінен XIX ғ. ортасы – XX ғ. бас кезеңіне жатады. Орналасу жоспары шығыстан батысқа қарай созыла шоғырланған (сурет 8).

Сурет 8. Қырғын мол қорымы. Зираттың оңтүстік бөлігінің көрінісі.
Жоғарыдан дрон арқылы Б. Қошан түсірген. 2021 ж.

Қорымда 290 нысан тіркелді (қазықша қойылды). Қорымдағы нысандардың басым бөлігі сопақша, дөнгелене, шаршы болып топырақ үйіндісіне айналған. Олардың біршамасы құлпытаспен байланысып жатыр. Сақталған құлпытасстар саны 29 (оны жерде құлап, сынып жатыр). Құлпытасстардың дерлігі көпжүзді болып келсе, кейбірі батысы мен шығысы жалпақай болып келген эпиграфикалық құлпытасстар да кездеседі. Құлпытасстардың арасында қызықты суреттерде бедерленген (№ 3 объекті). Онда құлпытастың оңтүстік бетінің орта тұсында құманның суреті салынған (биіктігі 18 см, ені 13,5 см). Ал, батыс бетінде арабша жазуларының астында, яғни құлпытастың батыс бетінің төменгі жағында биік өкшелі аяқ киім (кебіс?) және етік (саптама) суреттері қашалған.

Экспедиция кезінде қорымның «Қырғын мола» аталуы жөнінде жергілікті тұрғындардан біршама мәліметтер жиналды. Соның бірі, информатор Бестамақ ауылының тұрғыны Нұрберген Бержекенов (1950 ж. туған, руы адай-қосай) мынадай қызықты аңыз келтіреді: «Ауылдың ақсақалдарынан естігенім бойынша, бір байдың бәйге атына жабатын «ат жабуы» болған. Ат жабуы алтын-күміспен өрнектелген екен. Бір кездері осы өлкеде тойда жүргенде ұрлатып алған. Оны әр жерден іздеп таба алмайды. Бірнеше күн өткен соң, осы жақтан туыстары көріп қалады. Содан әлгі байға сенің ат жабуыңды Батпақтыда бір байдың атының үстінен көрдім, деп жеткізеді. Ат жабуын қайтаруды сұрауға Жәрменбет деген кісіні бастатып, оған 40 адам қосып жібереді. Батпақтының бойына келгенде бұларға бас салып, Жәрменбетті де қолға түсіреді. Екінші рет, адайдың Масаты бастап келгенде, ат жабуды қайтара алмай кетеді. Мұнда Батпақтының бойында 15–20 шақырым жерде Қандық деген жер бар, сол жақтан үшінші рет Сенгін Мыңбай бастап келеді. Бұл жолы 2000 қолмен келеді. Қандықтың үстімен келіп, мына қырдың үстінде (қазіргі Қырғын моланың төңірегі) үлкен шайқас болып, адам шығыны көп болады. Содан белгілі билер араласып, бітімге келеді. Соңында, жабуды қайтарып, құн төлеткен екен. Міне осылайша халық арасында бұл қорым Қырғын мола аталып келеді». Сонымен қатар, Бегалы ауылының тұрғыны Сламғали Сағидуллиннің (1948 ж. туған, руы байұлы, таз) айтуынша, адайлар мен шәлі кетелер арасындағы шайқас кезінде көп адам шығынға ұшырап, ол жер Қырғын мола аталып кеткенді-міс.

Экспедицияның далалық жұмысы барысында сақталған құлпытасстардың жазуында (экспедиция мүшесі Т. Талғат оқыған) Кете руының шәлі тайпасына тиесілі құлпытасстар басым. Сонымен қатар, кете руының әлімбет, құттығай, алтай бөлімдері де бар. Құлпытастың ең көнесі 1842 ж. жатады (№ 22 нысан).

Қырғын мола қорымы негізінде 2005 жылы біршама зерттелген. Оның жалпы орналасу жоспары да көзмөлшермен сызылған (сызған М. Дүйсенғали). Алайда, осы жолы экспедиция кешенді түрде арнайы қайта зерттеді. Қорымда ең алдымен тахеометриялық түсіріс жүргізілді, фототіркеу жасалды, барлық нысанның оңтүстік-батыс жағынан аксонометрия түрінде нобайы сызылды, кейбір ерекше нысандардың суреті, жоспары, қимасы алынды, эпиграфикалық жазулары оқылды және кейбір құлпытасстардағы этнографиялық суреттер жиналды. Сонымен қатар, дрон арқылы жоғарыдан түсірілім жасалды.

Осыдан кейін екі апта бойы экспедицияның зерттеу жұмыстары Ойыл және Байғанин аудандарында өтті. Ауданның орталығы Ойыл поселкасында «**Ш. Берсиев атындағы Ойыл аудандық өнер және өлке тарихы музейі**» мақсатты түрде зерттелді. Алғаш бұл өңірде 1948–1953 жж. аралығында Шығанақ Берсиев атындағы шағын мұражай болған-ды. Кейін бұл мұражай түрлі себептерге байланысты жабылып қалған. Содан, 2001 жж. музей қайтадан қалыптаса бастайды. 2003 ж. ресми түрде «Ойыл аудандық өнер және өлке тарихы музейі» болып құрылады. 2006 ж. музейге ақ тарының атасы атанған Шығанақ Берсиевтің есімі беріледі.

Музей 1960 жж. партия мүшелеріне арнап салынған екі қабатты ғимаратта орналасқан. Бірінші қабатында әкімшілік, ғылыми қызметкерлер бөлмесі мен табиғат экспозиция залы орын тепкен болса, екінші қабатында 5 экспозиция залы бар (жалпы алты экспозиция залдан тұрады): табиғат, ауданның тарихы, ардагерлер, кеңес кезеңі, этнография және Шығанақ Берсиев залдары. Бұл залдардың барлығы да өлкенің тарихы, этнографиясы және табиғатына арналған қызықты жәдігерлермен толыққан. Музейдің экспозиция бөлімдері өлке тарихын түсіндіруде тақырыптық-хронология бойынша, кейбір залдары (этнография, табиғат, Ш. Берсиев секілді) тақырыптық экспозиция негізінде жасақталған. Әр залдың тақырыптарын кеңінен ашу үшін

қосалқы материалдары берілген. Мысалы, витриналарда қызықты фотосуреттер, түсіндірме мәтіндер, газет-журналдарда шыққан мақалалар және т.б.

Музей экспозициясы бірінші қабатта өлкенің 1-ші табиғат залынан басталады. Онда өлкеде өмір сүретін жануарлар, өсімдіктер, құстардың көрінісін көруге болады. Бүркіт тұқымдасына жататын, борсық секілді және Барқын құмының қыл жапырақты тал, итмұрын, жер сағыз, киік оты және т.б. шөптері қойылған. Өңірдің Ақшатау аталатын жерден әкелінген үлкен балықтың сүйектері, ірі тасбақаның қалдықтары және түрлі табиғи тастары өлкенің ерекше табиғатын көрсетіп тұрғандай. Мұндағы қойылған заттардың көпшілігі түпнұсқалы болуымен ерекшеленген.

Осыдан кейінгі барлық экспозиция залдары екінші қабатта орын тепкен. Алдымен, көне дәуірден бастап XX ғ. басына дейінгі уақытты қамтып жатқан 2-ші өлкенің тарих залымен басталады. Онда Ойыл өңірінен табылған неолит, ерте темір дәуірі, қола дәуірі кезеңіне жататын ескерткіштердің кейбір заттай деректері қойылған, одан кейін өңірдегі басты өзен Ойылдың шығу төркіні жайында жазылған кейбір мақалалардың көшірмесі, Алтын Орда, Қазақ хандығы кезеңі жайлы қызықты мағлұматтар витриналарда карта түрінде, зерттеушілердің мақалалары және т.б. қосалқы материалдармен толыққан. Осыдан кейін қазақтың бес қаруы аталған экспозициясы да бар. Оның барлығы дерлігі Ақтөбе қаласы шеберлерінің қолынан шыққан. Тек, XIX ғ. жататын қыз баланың ер-тоқымы ерекше назар аудартады (2013 ж. музейге тапсырылған). XIX ғ. батырларына арналған витриналарда көп жағдайда батырлар туралы шыққан мақалалар, кейбір жеке суреттері, кесенелерінің суреттері берілген. Келесі экспозиция XIX ғ. 70 жж. Ресей империясының толықтай отарлауының аяқталуы, бекініс салынуы, Көкжар жәрмеңкесі секілді маңызды мағлұматтармен толыққан. Мұнда XIX–XX ғғ. өлкеде орыс және басқа да халықтардың қоныстануы және жергілікті қазақтардың олармен мәдени байланыстарының әсерінен қазақтардың тұрмысындағы көптеген шаруашылық заттардың өзгерістерге ұшырауы және жаңашылдықтың кіріге бастауы сияқты мәдени байланыстарды көрсеткен. Әсіресе, халық арасында «Көкжар жәрмеңкесі» аталып кеткен жәрмеңкеде, сауда кезінде әртүрлі шаруашылық-тұрмыстық заттардың, үй жиһаздарының осы өлкеге келгенін көруге болады. Сонымен қатар, татар типіне ұқсатып салынған мешіт пен қатарласа салынған сауда үйлерінің макеті, сол кезеңнің өмірін сипаттап көрсетуге тырысқан және XIX ғ. екінші жартысында осы өңірде салынған екі сыныпты мектеп жайында шағын экспозицияға орын берілген. Экспозициялық витринада ескерткіштің суреті, оның мағлұматтары қосалқы материалдар түрінде көрсетілген. Ол мектеп негізінен Кеңес үкіметі тұсына дейін жұмыс істеп, кейін жабылған. Бүгінде оның тек қирандылары қалған.

Осыдан кейінгі экспозициялық көрме 3-ші «ардагерлер залымен» жалғасады. Әуелі экспозиция алаш қайраткерлерінен басталады. Онда осы өңірден шыққан алаш қайраткерлері жайында мағлұматтар берілген. Олардың суреттері, өмір дерегі, кейбір мақалалары сияқты қосалқы материалдары қойылған. Одан кейін өңірдегі Ойылдың толықтай қалыптасу тарихы, өлкені басқарған басшылар жайында, XX ғ-дың 30 жж. «жазықсыз жапа шеккендер», «халық ағарту, мәдениет ісі» жайында арнайы жеке-жеке витриналарда қызықты мағлұматтармен толыққан. 30 жж. осы өлкенің басшысы болған, игі істерімен танылған Нұрлыбек Әбдікәрімов және осы өлкеде ағартушылығымен танылған Аятберген Науанов және т.б. қайраткерлер жайлы және олардың 1937 ж. қуғынға ұшырағаны туралы мағлұматтары қамтылған. Сонымен қатар, мәдениет саласының қайта жандана бастауының көрінісі ретінде 30-шы жылдары орта тұсындағы түсірген ескі суреттерді де көруге болады. Ары қарай, 2000 жж. басына дейін өмір сүріп келген Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысқан ардагерлердің суреттері, олардың сол кезеңдегі киген киімдері, қолданған заттары қойылған витриналарымен ардагерлер залы аяқталады. Экспозиция 4-ші кеңес залымен жалғасады. Негізінен бұл залда өлкеде еңбек сіңірген мұғалімдер, Ленин орден иегерлері, Еңбек ерлері, өлкені басқарған басшылар, өлкеден шыққан ғалымдардың суреттері, өмір деректері және кейбірінің қолданған заттары қойылған. Кеңес үкіметі тұсында қолданған тұрмыстық-шаруашылық заттар, жиһаздар да қамтылған. Сонымен қатар, 1940 жж. өзіндік ерекше стилімен тігілген қасқыр ішік ерекше назар аудартады. Бес қасқырдың терісімен тігілген.

5-ші этнография залы – дәстүрлі мәдениетімізге тән біршама құнды экспонаттармен толыққан. Залдың төрінде төрт қанатты шағын киіз үй құрылған (2006 ж. Ойыл өңірінде жасалған). Киіз үйдің іші үй жиһаздарымен және тұрмыстық бұйымдармен жабдықталған. Атап

айтар болсақ, киіз үйдің оң жақ қанатынан бастап қоржын, кесеқап, аяққап, шәй сандық, кебеже, жастық ағаш, жағлан, әбдіре және т.б. жасауы орналастырылған (мысалы жастық ағаш: сурет 9; жағлан сандық және әбдіре: сурет 10).

Сурет 9. Жастық ағаш. Ойыл музейі

Сурет 10. Жағлан сандық және әбдіре (астындағы). Ойыл музейі

Сондай-ақ, залда әйелдердің ұлттық киімдері, ұлттық аспаптар, әшекей бұйымдар, көне жастық ағаш, иінағаш, көрік және т.б. этнографиялық жәдігерлер музей құндылығын арттырып тұр. 1937 ж. шапан (тігісі, ою-өрнегі ерекше болып келген), 1930–1940 жж. етікшілердің қолданған аяқ киім қалыптары, 1930 жж. сүйектен жасалған домбыра секілді жәдігерлер де бар. Бұндай ерекше домбыраның тарихы туралы мәлімет Б. Рысбаеваның шағын мақаласында көрініс тапқан (Рысбаева, 2020). 6-шы ақ тарының атасы атанған Шығанақ Берсиев залы – музейдің соңғы экспозиция үлкен бөлімі болып табылады. Залда Берсиевтің суреттері, өмір деректері, оның ақ тары өсіруде үздік табысқа жеткені жайлы мағлұматтары берілген. Сонымен қатар, егіншілікте (оның ішінде тары өсіруде) қолданылған бірнеше шаруашылық құралдары экспонат ретінде орналастырылған. Оның ішінде малатас (сурет 11), келі-келсаптар (сурет 12) және қолдиірмен (сурет 13) секілді көне жәдігерлерді ерекше атауға болады.

Сурет 11. Малатас. Ойыл музейі

Сурет 12. Келі-келісаптар.
Ойыл музейі

Сурет 13. Қол диірмен. Ойыл музейі

Экспедицияның келесі зерттеу нысаны Сағыз өзенінің оң жағалауында орналасқан, Ебейті ауылынан 16 шақырым солтүстік-батыста орын тепкен көне **«Едіге қорымы»** болды (сурет 14). Бұл қорымды (бейітті) соңғы жылдары Едіге әмірдің моласымен байланыстырады. Осыған орай, экспедицияның негізгі мақсаттарының бірі әмір Едігенің жерленген орнында этноархеологиялық зерттеулер жүргізу болатын. 2019 жылы Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясы (жетекшісі С.Е. Әжіғали) барлау түрінде зерттеді (Отчет о работе, 2019: 17–18). Ал, 2021 жылы қорымда далалық зерттеу жұмыстары кешенді түрде жүрді. Онда тахеометриялық түсіріс, жүйелі фототіркеу жасалды, барлық ескерткіштің оңтүстік-батыс жағынан аксонометрия түрінде нобайы сызылды, эпиграфикалық жазулары оқылды және дрон арқылы жоғарыдан фотофиксациясы жасалды. Қазіргі таңда, Едіге қорымын зерттеу, талдау (анализ) жұмыстары жүргізілуде. Алдағы уақытта қорымда жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижелері жарияланатын болады.

Сурет 14. Едіге қорымы. Жоғарыдан жалпы көрінісі. Б. Қошан түсірген, 2021 ж.

Осыдан кейін Ақтөбе облысы Байғанин ауданының Қопа ауылынан солтүстікке қарай 10 км жерде орналасқан **Абдолла хазірет қорымы** экспедицияның зерттеу жұмыстарының соңғы нысаны. Қорым эпонимі осы жерде мешіт ұстаған Абдолла хазірет Жаналыұлының есімімен аталады. Бұл айтарлықтай ірі мемориалдық-культтік кешенді алғаш рет 1984 жылы С.Е. Әжіғалидің жетекшілігімен Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясы жолай кездейсоқ ашқан. Кейін 1987 жылы осы экспедиция қорымды жан-жақты зерттеп, нәтижесінде алғашқы жарияланымы «Абдильда (Әбділдә)-Казырет» атауымен шығады (Ажигали, 2002: 152–153). 2019 жылы Доңызтау кешенді этноархеологиялық экспедициясы (жетекшісі С. Әжіғали) қорымда барлау түрінде зерттеу жүргізді (Отчет о работе, 2019: 17).

Бір ескеретін жайт, соғыстан кейінгі топокартада көрсетілгендей, XX ғ. басына дейін қорым негізінен жергілікті халық арасында «Шибұлақ» деп аталған. Соңғы жылдары, XX ғ. басынан, Абдолла хазірет осында мешіт ұстап, діни-ағартушылық жұмыстар жүргізген соң, қорымның негізгі, ескі атауы басым қолданылатын болды. Қазір бұл кешен «Абдолла хазірет зираты» деп нақты аталады. Абдолла хазірет Жаналыұлының (1856–1919) өмір деректері жайлы шағын зерттеу мақалалар кейбір БАҚ беттерінде жарияланған (Әзи, 2011; Әзи, 2014; Негимов, 2018). Сонымен қатар, Абдолла хазірет қорымының шырақшысы әрі ұрпағы Қабіболла ақсақал Ахметнияз (1945 ж.т., руы адай-косай) осы ескі қорым туралы және Абдолла хазірет жөнінде құнды дерек беруші басты информатор; Абдолла хазіреттің өмірбаянына арналған кітабы да шыққан (Ахметнияз, 2020).

Қорымның солтүстігінде 350 м жерде (араларын «Шибұлақ» бұлағы бөліп тұр) мешіттің орны темір қоршаумен қоршалған. Оның жанында құдығы орналасқан. Осыған қарағанда қорымнан «діни-тұрғын кешенінің» белгілерін байқауға болады. Алайда, кешеннің басым бөлігі дәстүрлі жерлеу-культтік құрылыстары болғандықтан, қорымды «Абдолла хазірет

мемориалды-культтік кешен» деп атаған жөн. Қорым әдеттегідей екі бөліктен тұрады: біріншісі, XIX ғ. ортасы – XX ғ. басына жататын ескі бөлігі, екіншісі қазіргі заманғы, яғни соғыс жылдарынан кейінгі жерлеулер. Қазіргі заманғы бөлігі қорымның оңтүстігінде шоғырланған. Ал ескі бөлікте 500 жуық дәстүрлі ескерткіштер бар, олар қорымның орталық және солтүстік бөлігін қамтып жатыр. Онда алып құлпытастар, көп бөлмелі қорғандар, қойтастар секілді тарихи-мәдени ескерткіштердің озық үлгілері кездеседі. Әсіресе құлпытаста ерекше стилі бар арабграфикалық жазулар, эпитафиялар, этнографиялық суреттер: оның ішінде, қазақтың бес қаруы, құман, кебіс, саптама етік, ою-өрнектер және т.б. қашалған (сурет 15). Қоршаулары ерекше «таңдай» («в елочку») әдісімен қаланған бірнеше бөлмелерден тұратын қорған түрлерін де кездестіруге болады (сурет 16). Сонымен қатар, бірнеше бейіт орналасқан үлкен ауқымымен ерекшеленген қорғанның орталық тұсында Абдолла хазіреттің бейіті жатыр. Мұндай көрнекті ескерткіштері бар кешеннің қорғау аймағын анықтап, шұғыл жан-жағынан мал кірместей етіп қоршау қажет.

Сурет 15. Құлшытас. Солтүстік бетіндегі этнографиялық суреттер.
№ 175 нысан. Абдолла хазірет қорымы

Сурет 16. Қорған. Қоршаулары таңдай әдісінде қаланған. № 219 нысан. Абдолла хазірет қорымы

Жалпы, 2021 жылы бұл ірі және маңызды мемориалдық-культурлік кешен этноархеологиялық (этноархитектуралық) және тарихи-этнографиялық жағынан толық, жан-жақты зерттелді. Кешенде далалық зерттеулер методикасы бойынша мынадай жұмыстар өткізілді: қорымда 366 нысан тіркеліп, ең алдымен тахеометриялық түсіріс жүргізілді, жүйелі фототіркеу жасалды, сипаттама жазылды, барлық ескерткіштің оңтүстік-батыс жағынан аксонометрия түрінде нобайы сызылды, кейбір ерекше ескерткіштердің суреті, жоспары, қимасы алынды, эпиграфикалық жазулары оқылды және этнографиялық суреттер жиналды. Сонымен қатар, дрон арқылы жоғарыдан 27 кадр түсірілді.

Қорытынды. 2021 жылы Ақтөбе облысының Қобда, Ойыл және Байғанин аудандарында жүргізілген кешенді этнографиялық-этноархеологиялық зерттеулер барысында көптеген маңызды мәліметтер жинақталды. Жинақталған материалдарды қорытындылау, талдау және ғылыми айналымға қосу алдағы зерттеулердің негізгі бағыты болып табылады. Дегенмен, зерттеу жұмыстарының нәтижесі, келешекте облыстың ескерткіштер Жинағын (Свод) даярлауға, өңірдің дәстүрлі және негізгі тарихи-мәдени ескерткіштерінің Қартасын әзірлеуге және өңірлік ескерткіштерді қорғау мекеме мамандарының ескерткіштерді құжаттау (паспортизация) жұмыстарына көмектеседі.

Әдебиеттер

Ажигали, 2002 – *Ажигали С.Е.* Архитектура кочевников – феномен истории и культуры Евразии. Алматы: Ғылым, 2002. 654 с.

Ахметнияз, 2020 – *Ахметнияз К.А.* Жаналы Абдолла Хазірет ата. Ақтөбе: Хабар-Сервис, 2020. 280 б.

Әжіғали, Әшім, 2019 – *Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә.* XIX ғ. ортасы – XX ғ. басындағы Ақтөбе облысы мешіттерінің ерекшеліктері: 2019 жылғы Батыс Қазақстан кешенді этноархеологиялық экспедициясының кейбір нәтижелерінен // «XII Оразбаев оқулары» халықаралық ғылыми конференция материалдары. Алматы: «Қазақ университеті», 2020. 233–241 бб.

Әзи, 2011 – *Әзи Е.* Абдолла хазірет және Көкмешіт // *Ақтөбе*. 2011. 14-шілде. 26-б.

Әзи, 2014 – *Әзи Е.* Ақпа жырдың Ақтаны (Ақтан Керейұлының шығармашылық өмірбаяны мен әдеби мұрасы турасында) // *Атырау*. 2014. 24-мамыр. 8-б.

Далама мешіт, 2016 – *Далама мешіт* салдырған – артына мұра қалдырған Бірмағамбет ұста және ол тұрғызған мешіттер / Авторлары және құраст. Ж.О. Абуллина, Д.А. Абатова. Ақтөбе: Центр оперативной печати, 2016. 22 б.

Дін сәулесін түсірген, 2018 – *Дін сәулесін түсірген* / Дайынд. Ж.О. Абуллина, Д.А. Абатова. Ақтөбе: Шұғыл, 2018. 35 б.

Қазақ мешіттерінің, 2016 – *Қазақ мешіттерінің* және діни қайраткерлердің тарихы (XIX ғ. аяғы – XX ғ. басындағы Ақтөбе облысы материалдарының негізінде) / Ред. алқа С.Е. Әжіғали және т.б. Ақтөбе: Қ. Жұбанов ат ындағы АӨМУ баспа орталығы, 2016. 100 б.

Қобда өңірінің, 2020 – *Қобда өңірінің* діни қайраткерлері / Құраст. Ж.О. Абуллина, Д.А. Абатова. Ақтөбе: «DA-MIR-IL», 2020. 54 б.

Негимов, 2018 – *Негимов С.* Ата дін үшін азап арқалағандар // *Егемен Қазақстан* (газ.). 2018. 3-шілде. 16-б.

Отчет о работе, 2019 – *Отчет о работе* Западно-Казахстанской комплексной этноархеологической экспедиции 2019 г. / Сост. С.Е. Ажигали, Б.А. Ашим // Архив ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова. Без инв. № . Алматы, 2019. 254 с.

Рысбаева, 2020 – *Рысбаева Б.* Сүйек домбыраның сыры // Үш таған. Қоғамдық-саяси, әлеуметтік-рухани журнал. 2020. № 1. 4–5 бб.

References

Azhigali, 2002 – *Azhigali S.E.* Arkhitektura kochevnikov – fenomen istorii i kultury Evrazii [The Nomad's architecture – phenomenon of the history and culture of Eurasia]. Almaty: Gylym, 2002. 654 p. [in Russian].

Akmetniyaz, 2020 – *Akmetniyaz K.A.* Janaly Abdolla Xaziret ata [Hazrat Abdollah ata from Janaly tribe]. Aktobe: Хабар-Сервис, 2020. 280 p. [in Kazakh].

Azhigaly, Ashim, 2019 – *Azhigali S.E., Ashim B.A.* XIX g. ortasy – XX g. basindagi Aktobe oblysy meshitterinin erekshelikleri: [Features of the mosques of the Aktobe region in the middle of XIX – beginning of XX centuries: from some results of the comprehensive ethnoarchaeological expedition of Western Kazakhstan in

2019] // «Materials of the international scientific conference" XII Orazbayev readings. Almaty: Qazaq universiteti, 2020. P. 233–241. [in Kazakh].

Azi, 2011 – *Azi E. Abdolla xaziret zane Kokmeshit* [Hazrat Abdullah and Kokmeshit] // *Aktobe*. 2011. 14.07. P. 26. [in Kazakh].

Azi, 2014 – *Azi E. Aqpa zhyrdyn Aktany* [Aktan is outstanding in Akpa zhyr (about the creative biography and literary heritage of Aktan Kereyuly)] // *Atyrau*. 2014. 24.05. P. 8. [in Kazakh].

Dalama meshit, 2016 – Dalama meshit saldyrgan – artina mura kaldyrgan Byrmagambet usta zhane ol turgyzgan meshitter [Master Birmagambet, who built the Dalama Mosque and left behind a legacy, and the mosques built by him] / Comp. J.O. Abullina, D.A. Abatova. Aktobe: Operational Printing Center, 2016. 22 p. [in Kazakh].

Din saulesin tusirgen, 2018 – Din saulesin tusirgen [The Light of Religion]. Comp J.O. Abullina, D.A. Abatova. Aktobe: Shugyl, 2018. 35 p. [in Kazakh].

Negimov, 2018 – *Negimov S. Ata din ushin azap arkalagandar* [Those who suffered for their ancestor's religion] // *Egemen Qazaqstan*. 2018. 03.07. P. 16. [in Kazakh].

Otchet o rabote, 2019 – Otchet o rabote Zapadno-Kazahstanskoy kompleksnoy etnoarheologicheskoy ekspeditsii, 2019. [Report of the work of Western Kazakhstan complex ethnoarchaeological expedition in 2019] / Comp. S.E. Azhigaly, B.A. Ashim // Arhiv of Ch.Ch. Valihanov IIE. Almaty, 2019. 254 p. [in Russian].

Qazaq meshitterinin, 2016 – Qazaq meshitterinin zhane dini qayratkerlerdin tarihy [History of Kazakh mosques and religious figures. Ed. S.E. Azhigaly et al. Aktobe: Q. Jubanov ARSU, 2016. 100 p. [in Kazakh].

Qobda onirinin, 2020 – Qobda onirinin dini kayratkerleri [Religious figures of Kobda region] / Comp. J.O. Abullina, D.A. Abatova. Aktobe: «DA-MIR-IL», 2020. 54 p. [in Kazakh].

Rysbaeva, 2020 – *Rysbaeva B. Suyek dombıranın siri* [The secret of the bone dombıra] // *Ush tagan*. 2020. Nr 1. P. 4–5. [in Kazakh].

ОТАН ТАРИХЫ. 2023 № 26 (4)

ӘДІСНАМА / METHODOLOGY / МЕТОДОЛОГИЯ

Балтабаева К.Н., Жакишева С.А.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ КАЗАХСТАНСКИХ БЕЖЕНЦЕВ 20–30-Х ГГ.
XX ВЕКА И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....670

Meldibekova Z.A.

DIGITALIZATION OF MODERN NATIONAL HISTORICAL SCIENCE 683

ТАРИХ / HISTORY / ИСТОРИЯ

Ногайбаева М.С., Көшімова А.О., Қыдыр Т.

АЛТЫН ОРДА ДӘУІРІНДЕГІ ДІНИ-ДИДАКТИКАЛЫҚ ШЫҒАРМАЛАРДЫҢ
ДЕРЕКТІК МАҢЫЗЫ.....692

Қамбарбекова Ф.Ә., Қари Қ.А.

XIX ҒАСЫРДАҒЫ БҰХАРА ХАНЫНЫҢ ЕЛШІСІ ХАТШЫСЫНЫҢ
ЕСТЕЛГІНДЕГІ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕН ҚАЗАҚТАР.....704

Oterova G.E., Karimova A.E., Kussainov D.Zh.

THE SIGNIFICANCE OF THE DOCUMENTS OF THE SIBERIAN COMMITTEE
IN THE STUDY OF THE HISTORY OF KAZAKHSTAN OF THE XIX CENTURY.....718

Нұртазина Н.Д., Азмұханова А.М., Әкімбек Ж.А.

ТҮРКІСТАН ӨЛКЕСІНДЕГІ МҰСЫЛМАНДЫҚ МЕКЕМЕЛЕР МЕН ДІНБАСЫЛАРҒА
ҚАТЫСТЫ ИМПЕРИЯЛЫҚ ДОКТРИНАЛАР.....730

Нұрпейісова Э.Т., Әбіл Е.А., Ураков Д.Ж. (Узбекистан)

ЕЛДЕС ОМАРОВ: ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДАҒЫ ТҮЛҒА (ЗЕРТТЕЛУ ДЕҢГЕЙІ).....744

Харипова Р.Е.

МУЗЕЙНЫЙ ФОНД КАК ИСТОЧНИКОВАЯ ОСНОВА ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ И
КУЛЬТУРЫ (К ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ФОНДОВ ЦЕНТРАЛЬНОГО МУЗЕЯ
КАЗАХСТАНА).....755

Қожақұлы Ө., Асқар А.Г.

XX Ғ. БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ АУЫЛЫ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ-САЯСИ АХУАЛДЫ ЖІКТЕУ,
ТАЛДАУ (СЫРДАРИЯ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА).....767

Собисевич А.В. (Россия)

ОПЫТНАЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ СТАНЦИЯ КАРАГАНДИНСКОГО
ИСПРАВИТЕЛЬНОГО ТРУДОВОГО ЛАГЕРЯ.....779

Мамбетова Г.А., Мүмінов Ә.К. (Түркия)

ҚАЗАҚ МОЛДАЛАРЫНЫҢ XX ҒАСЫРДАҒЫ «АМАН ҚАЛУ» СТРАТЕГИЯСЫ
(ҚАЗАҚСТАННЫҢ БАТЫС Өңірі).....792

Taspulatova K.K.

METHODS AND WAYS FOR CULTIVATING KAZAKHSTANI PATRIOTISM.....808

Маргулан А.С.

КОМПАРАТИВИСТСКИЙ АНАЛИЗ ЛОНДОНСКОГО И САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО
СПИСКОВ «ТАВАРИХ-И ГУЗИДА-ЙИ НУСРАТ-НАМЕ» ПО ГЕНЕАЛОГИИ
ДЖУЧИДОВ.....817

Kuanbay O.

THE IMPACT OF THE GENRO COUNCIL OF ELDERS ON SHAPING MODERN JAPAN
(1889-1912).....832

Бәкір Ә.Қ., Құдайбергенова А.И., Тайман С.Т.

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТ ЖОЛЫНДАҒЫ
КҮРЕСІНДЕГІ НЕГІЗГІ ТҰЖЫРЫМДАР.....846

АРХЕОЛОГИЯ / ЭТНОГРАФИЯ / ЭПИГРАФИКА

Рахимжанова С.Ж., Курманиязов И.С., Аккошкарлова Ж.Т.

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ИТОГИ ИЗУЧЕНИЯ КЕРАМИКИ СТОЯНКИ
ЖАЛҒЫЗ-АҒЫМ.....860

Нұрманова А.Ш.

ДЖУЧИДСКИЕ ПРАВИТЕЛИ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА:
СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЭПИГРАФИЧЕСКИХ И НАРРАТИВНЫХ
ИСТОЧНИКОВ.....870

Әжіғали С.Е., Әшім Б.Ә.

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН КЕШЕНДІ ЭТНОАРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯСЫНЫҢ
2021 ЖЫЛҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІНІҢ КЕЙБІР НӘТИЖЕЛЕРІ.....883